

ЮВІЛЕЙНИЙ ФІЛОСОФ ВАЛЕР'ЯНА ПОЛІЩУКА

У 1922 р. Валер'ян Поліщук почав працювати над художнім твором, присвяченим Григорію Сковороді. Дмитро Багалій допомагав поетові з вивченням історичних, зокрема маловідомих, джерел стосовно біографії українського філософа, тож вони зустрічалися задля товариських бесід про Сковороду¹. Того самого року на шпальтах газети «Вісті ВУЦВК» було надруковано фрагменти «роману ліричного» під назвою «Григорій Сковорода» авторства В. Поліщука, а вже в серпні 1923 р. в тогочасній періодиці з'явилася інформація про те, що письменник завершив свій літературний твір та готує його до друку. Утім, повний Поліщуків текст «Григорій Сковорода» побачив світ лише 1929 р.

Першу публікацію частин Поліщуків поєми-«роману» випередив — буквально на кілька днів — Павло Тичина, оприлюднивши уривки своєї поєми-«симфонії» «Сковорода». Окремою книжечкою вона побачила світ у Львові 1923 р.

Оскільки в 1922 р. в радянській Україні відзначали 200-ліття з дня народження філософа, художні тексти обох поетів ставали частиною програм багатьох урочистих заходів. Поєми В. Поліщука і П. Тичини декламували в Харкові під час святкування ювілею Г. Сковорода в музеї тов. Артема 1923 р. 27 травня 1923 р. Микола Плевако зачитував уривки твору П. Тичини на могилі Г. Сковорода під час екскурсії. Журнал «Шляхи мистецтва» (м. Харків) опублікував частини поєм обох авторів².

¹ Студіювання В. Поліщуком розвідок про Г. Сковороду на початку 1920-х років знайшло своєрідне відображення в одній із тогочасних акцій, розгорнутих на сторінках «Вістей ВУЦВК». Під гаслом «Будуймо червоні крила» у цьому виданні друкувалися заклики до відомих осіб (зокрема М. Хвильового, Г. Гринька, О. Шумського, М. Йогансена, І. Огієнка та ін.) робити грошові внески на розвиток авіації. У газеті від 26 липня 1923 р. В. Поліщук зробив відповідне звернення до Г. Хоткевича (автора книжки «Григорій Савич Сковорода», 1920) і до академіка Д. Багалія (автора численних розвідок про Г. Сковороду).

² Тичина П. Сковорода (уривки з симфонії) // Шляхи мистецтва. 1923. № 5. С.7—12; Поліщук В. Григорій Сковорода. Роман ліричний (ритмоза-уривки) // Шляхи мистецтва 1923. № 5. С.12—16.

Пропонована стаття В. Поліщука «Григорій Сковорода» була написана якраз у той період, коли він, вивчаючи різні біографічні матеріали філософа, працював над однойменною поемою. Статтю, найочевидніше, він підготував на замовлення газети «Селянська правда» (м. Харків), що її редагував Сергій Пилипенко. Принаймні поштовок до написання поеми, як зазначав сам В. Поліщук, став саме ювілей українського філософа. Показово й те, що кілька ідентичних, доволі довгих фрагментів, присутні як у статті про Сковороду, так і в поемі. А характеристики, якими В. Поліщук наділяв свого героя, часто нагадували життєві й творчі лінії самого письменника, особливості його філософування про людський та природний світ. «Філософ з головою хлопчика» — таким був один із псевдонімів В. Поліщука.

Стаття В. Поліщука, що її подаємо з невеликими пунктуаційними й граматичними правками, була надрукована: *Поліщук В.* Григорій Сковорода (До 200 роковин зо дня народження) // *Селянська правда.* 1922. № 75. С. 2—3. Для підготовки цієї передмови використано такі джерела: [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Мистецьке життя // Вісті ВУЦВК. 1922. № 87. С. 4.
2. Вечір пам'яті Гр. Сковорода // Вісті ВУЦВК. 1922. № 271. С. 3.
3. *Тичина П.* Сковорода (Уривки з симфонії) // Вісті ВУЦВК. 1922. № 291. С. 2—3.
4. *Поліщук В.* Григорій Сковорода. Роман ліричний (2 уривки) // Вісті ВУЦВК 1922. № 295. С. 2.
5. Ювілей Сковорода // Червоний шлях. 1923. № 1. С. 256—257.
6. [Про В. Поліщука] // Червоний шлях. 1923. № 4—5. С. 251.
7. *Анін Ф.* На могилі Сковорода // Вісті ВУЦВК. 1923. № 117. С. 3.
8. *Поліщук В.* Сковорода. Харків: ДВУ, 1929. 117 с.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА (до 200-х роковин зо дня народження)

Двісті літ тому, тобто 1722 р., в селі Чорнухах на Лубенщині, що тепер належить до Полтавської губернії, від простих козаків народився відомий тепер усім філософ Григорій Сковорода. Хоч його думки та наука були дуже далекі від життя, особливо від того, як тепер міркує трудящий люд та як навчають ватажки його комуністи творити краще життя, але все ж своїм частенько гострим словом та прикладом розбуджував людську думку і оздоровляв суспільство.

Той хибний шлях, на якому стояв Сковорода, усе ж виправдається великою кількістю доброго діла, яке він зміг зробити, не вважаючи на той непевний стан. Він розкривав очі людей на деякі дійсні цінності і таврував пороки як тодішнього панства, так і особливо духовенства. Так одного разу, коли Сковороді запропонували прийняти духовний чернечий сан, він так одказав: «Чи ви хочете, щоб я умножив число фарисеїв? Їжте жирно, пийте солодко, одягайтесь м'яко і будьте ченцями (монахами)... Хіба є що найпротивніш, як лицеміри духовні та ханжі? * П'ятериця людей (це Сковорода казав про різні церковні відправи та церемонії. — *В. П.*) бредуть у прешироких опанчах, що на п'ять ліктів по полу волочаться. На шиї у кожного дзвін із

* Ханжа — людина, що робить все напоказ, про людське око, а на ділі чинить мерзоту, вихваляючись своєю добродійністю. [Примітка В. Поліщука. — *О. О.*]

шнурками, торбами-платами, іконами, книгами обвішені. Тільки-тільки що рухаються, як бики, везучі парафіального дзвона. Горе їм!..

Малпи істиннії святості. Довго моляться в церквах. Без перестану у псалтир барабанять. Будують церкви і прикрашають їх. Бродять на поклони до Єрусалима. З обличчя святі, а серцем над усіх беззаконніші. Сребролюбні, честолюбні, сластолюбні, джигуни, сводники, немилосердні, непримиримі».

Сковорода добре бачив людей і вмів їх цінувати, бо своєю вченістю й розумом він стояв багато вище над все тодішнє суспільство, незважаючи на те, що вийшов з небагатої родини. А тоді бідному досягнути високої науки, коли вона була лишень для багатої старшини та духовенства, дуже було тяжко.

Сковорода пройшов, мабуть, чи не всю можливу для того часу для мешканців України науку. Спочатку він напевно вчився у с. Чорнухах, де була школа для селян, бо Чорнухи були тоді сотенним містечком, значить, там повинна була бути школа, а далі, відомо, що батько віддав малого Сковороду «по охоті самого хлопця» до Київської Академії, звідки виходили тоді духовні та вчені люди не тільки на одну Україну, а й на всю Східну Європу, бо хлопець сам дуже хотів учитись.

Під час навчання Сковороди в Київській Академії якось набирали співаків до капели цариці Єлизавети, що дуже кохалась у співах. Їх одвозили до столиці тодішньої — Петербурга. Туди взяли й Сковороду, що мав гарний голос. Тоді йому було 20 років. Жити у Петербурзі було дуже добре, до того можна було сподіватись на вислугу так, що на посаду придворного співака зазріли навіть дуже багаті пани. Але Сковорода не поласився на гарне життя і придворний блиск. Він хотів далі вчитись, і коли трапилась нагода бути знов у Києві, він там і залишився, щоб продовжувати науку в Академії.

Коли Сковорода приблизно охопив усю премудрість, яку могла дати Академія, до того ж багато знання придбав іще самотужки, живучи у Києві, йому запропонували висвятитись на священника, бо Академія була духовною школою. Сковорода не міг піти звичайним шляхом, на який найлегше було ступити. Для того, щоб його залишили в спокої, він прикинувся придуркуватим та заїкою. А дух його кликав кудись далі... Нарешті Сковорода увільняється з бурси.

Але для Сковороди було мало Київської науки й того, що було тоді в Росії: він «захотів бачити чужі краї». Це було коло 1750 р. Випадок йому допоміг поїхати в Угорщину подорожувати по інших краях. При цій нагоді, як каже найлюбіший ученик Сковороди Ковалінський, він зміг «проїхати з Угорщини до Відня (головне місто в Австрії), Офена, Пресбурга й інші окольні місця, де любопитствуя по охоті своїй старався познайомитись найпаче з людьми ученістю і знаннями отлично славимими тоді. Він старався мати знайомство і приязнь вчених, а з ними нові знання, яких не мав і не міг мати на своїй батьківщині». Переказують, що далі Сковорода пішки з ціпком у руках і тощим гаманцем мандрував і в Польщі, і в Пруссії, і в Німеччині та в Італії.

Але після цього всього він так само пішки повертає на Україну, щоб тут жити й навчати. Бо він визнавав, що не за потрібним ідуть за кордон, а за зайвим. Видно, багато лишнього він уже мав тоді, але потрібного було мало, і от він повертає до батьківщини на Україну.

Коли життя тяжке й бурхливе, одні люди, коли сила й відвага, борються з життєвим тягарем, другі складають руки, піднімають очі догори, залишають земні турботи і дбають лишень про свій душевний спокій — шукають бога та раю небесного.

Тяжкий час був на Україні у XVIII столітті. Багато воєн прокотилось і поточилось крові на її полях, налягав гніт московського царизму, заводилось нечуване на Україні кріпацтво, старшина перероблювалась на дворян, щоб краще поневолювати свій народ, незалежність українська все більше і більше нищилась, позиції здавали за позиціями; і от частина люду старалась дати цьому лихові опір, при тому справа доходила нерідко до повстань, особливо на селах. Друга частина напружено чогось чекала, щоб не дочекатись, а третя йшла в монастир шукати там спокою, бо не хотіла дивитись на все, що творилось тут на землі, відрікаючись від усього мирського.

Так робили найчастіш люди, що належали до тодішньої інтелігенції, коли так можна сказати.

Сковорода, що вийшов з простих козаків-селян, а перейняв науку й розумом належав до другої верстви, у своєму відношенні до життєвих подій зробив зовсім не так, як робили всі люди: або цілковито боротись з життям, або скоритись йому. Він вибрав щось третє; на ґрунті перших двох він виростив нову рослину відношення до світу, бо був поодиноким людиною — справжнім філософом. Сковорода змінив метод боротьби.

Не виступаючи активно, Сковорода усе ж ішов у маси і активно боровся зі злом, а не зашився в свою шкаралупку, дбаючи виключно про свою душу, як це роблять і робили тоді усякі схимники, шукачі бога, чистої істини, краси і т. ін. Це було якесь середнє вирішення тодішньої життєвої задачі.

Через таке розв'язання життєвої проблеми (задачі) в Сковороді весь час боролось два начала: буря і лагідність, печаль і радість, незлобивість і бичування порочних людей, шукання духовної завершеності та вічного незмінного «дерева життя» — з другого боку, свідомість того, що й матерія вічна, лишень мінлива у своїх формах та незавершена.

Він був проповідником тої науки у філософії, що зветься *дуалізмом*, де тим самим повинна бути віра у таємні надприродні явища, яких не можна перевірити досвідом, так званий *містицизм*.

На тлі тогочасного українського життя Сковорода визначався дуже яскраво. Недаремно його визнавали ще за життя як найосвіченіші люди, так і прості селяни.

Він прийняв у себе багато доброго, чого йому вдалось дійти власним розумом та що осягнув на висотах античної та європейської науки й мислі, але в ньому було й багато недоладного, що жило серед збідженої країни, в якій думки кращих представників ще не вибилися на волю з пут схоластики, церковщини та релігійних забобонів.

Тому, як каже Володимир Ерн, «особа Сковороди з'єднує в собі такі крайності, які трудно собі навіть уявити. Внутрі він має настрої вселенський, загальнолюдський, на поверхні, в деяких зовнішніх проявах він кострубатий, обокремлений, трохи не сектант. Поруч з орлиним летом мислі, крилатою споглядальністю, — плоскі звичайні міркування. Поруч з яскравою, образною, поетичною мовою, що яриться блискавичною красою, церковно-слов'янська накопиченість, витикана “піддими словечками”».

І далі: «В мисленні Сковороди сильним, глибоким і пристрасним, скерованим на віковичну таємницю життя, єсть елементи (складові, частини) дурного провінціалізму (або сказати простіше — хатніх звичок — *В. П.*), а в його скупченому, мудрому, праведному житті дають про себе знати неукротимі краплі козацької крові, що бурлить; сумує, упряма та хаотична (роскуйовджена).

На Сковороді й тепер багато дечого можна навчитись, а найперше тому, як великі духовні сили, скеровані по неправдивому шляху і не збудовані так, як відчуває працюючий люд, залишаються гарними, але одинокими й малокорисними для людства.

Сковорода свою проповідь провадив словесно, але й багато написав. Його учні, а особливо Ковалінський, та вчені люди, як-от, приміром, академік Багалій, Бонч-Бруевич та ін. зібрали його твори та видрукували.

Про Сковороду дуже багато вже написано різних учених і філософських розвідок.

Довгий час твори Сковороди ходили в рукописах, а особливо байки та пісні, з яких декотрі ще й досі співаються.

Відому пісню з комедії Котляревського “Наталка Полтавка”, що починається словами “Всякому городу нрав і права”, склав Сковорода. За свого життя Сковорода багато поскладав пісень, які сам співав, пригравуючи на сопілку чи на флейту. Був “старчиком” чудакуватим, ходив завжди пішки, нічого з собою не мав і не носив, окрім торби з книжками.

Умер тихо на старості літ у 1794 р. 29 жовтня в селі Іванівці коло Харкова, підклавши під голову свою торбу з рукописами і книжками і викопавши перед тим сам собі могилу.

Коли під вечір побачив хазяїн, де зупинився Сковорода, як той з лопаткою копає яму, то запитав:

— Що це, друже Григорію, чим ти занятий?

— Пора, друже, закінчити мандрівку, — відповів Сковорода. — І так все волосся злетіло з бідної голови моєї од істязаній! Пора заспокоїтись. Хай тут буде моя остання могила»

Потім переїняв білизну, помолився богу, склав руки на грудях й ліг.

А на ранок до сніданку його вже не дочекались.

26. VI. 1922. Харків

Переднє слово, підготовка тексту Олеси ОМЕЛЬЧУК

Отримано 18 липня 2022 р.

м. Київ